

14. Onomastica Slavogermanica. XIV. Pod redakcją Stanisława Rosponda. — Warszawa, 1984.
 15. Svoboda J. Staročeska osobní jména a naše přijetí. — Praha, 1964. — S.91-104.
 16. ŻD — Źródła dziejowe, t. 18, cz. 1. — Warszawa, 1902.

Наталя Бляк

ОНОМАСТИЧНИЙ ПРОСТІР НІМЕЦЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ О. ГОНЧАРА "СОБОР"

Питання передачі власних імен у перекладах художньої літератури з однієї мови на інші привертає все більшу увагу як лінгвістів, так і перекладачів-практиків і становить собою складну наукову проблему. Оскільки власні імена у літературному творі утворюють свою цілісну систему та виконують ряд функцій. Антропоніми вжиті автором у творі не випадково, вони є одним із засобів вираження об'єктивної дійсності, зображуваних подій, оцінки персонажів, ставлення до них інших героїв, а подекуди і самого автора.

Труднощі передачі імен з однієї мови на іншу спричинені не лише відмінностями на лексичному рівні, що само собою зрозуміло, але й на фонетичному, морфологічному, а іноді й на синтаксичному.

Доброю ілюстрацією того, як реалізується передача антропонімів з української мови на німецьку є німецький переклад роману О.Гончара "Собор" — "Der Dom von Satschipljanka", здійснений Е.Котмайер та І.Костецьким.

Характерним для авторської манери О.Гончара є величезна кількість персонажів у творі. Усіх їх письменник іменує певним чином. До того ж, як правило, кожен персонаж має кілька варіантів іменувань. Наприклад, Ізот Лобода іменується ще як Ізот Іванович, Лобода-старий, батя, дід Нечуй-вітер, батько, знатний металург, старий обер-майстер, козарлюга, старий, Лобода-ветеран, патріарх і т.д.

Вибір певного варіанту імені персонажу зумовлений конкретною ситуацією, тим, яке власне смислове і функціональне навантаження несе певна номінація у творі взагалі чи у цьому контексті зокрема, яким чином вона характеризує героя або оточуючих його персонажів. Очевидно, що така різноманітність іменувань, їх своєрідність, специфічність, притаманна саме українській мові, становить певні труднощі для перекладачів.

Номінаційний пласт твору доволі об'ємний і різноманітний. Він містить "два взаємозв'язаних і взаємодоповнюючих шари лексики — онімну і безіменну системи, які безпосередньо співвідносяться з глибинами внутрішнього сюжету" [1]. Як видно з наведених вище прикладів, О.Гончар доволі успішно використовує обидва шари лексики для номінації героїв. Особливу роль у романі відіграють антропоніми. І це закономірно, адже саме на цей клас власних імен (далі — ВІ) падає у творах найбільше смислове і емоційне навантаження" [2].

Антропонімікон у названому творі О.Гончара представлений різними типами іменувань: власними іменами без означень, власними іменами з оточеннями, заміниками ВІ. Передача ВІ на іноземну мову здебільшого не становить труднощів. "Власні імена належать по суті до безеквівалентної лексики і не перекладаються на інші мови" [3]. Вже склались певні традиції і правила передачі українських ВІ на іноземну мову. Основними принципами такої передачі є **транскрипція** (коли фонема, що утворюють антропонім у мові оригіналу, не мають точного відповідника у мові перекладу) і **транслітерація** (якщо ім'я в українській та німецькій мовах складається з одних і тих самих фонем).

Повні офіційні імена, прізвища та по-батькові, які в першу чергу виконують номінативну або диференційно-ідентифікаційну функцію і є здебільшого стилістично нейтральними, передаються саме транслітерацією: Віра Пилипівна — Wira Pylipiwna; Геннадій — Hennadij; Горбенко — Horbenko; Никодим — Nykodum; Олекса Артеменко — Oleksa Artemenko; Прапирний — Prapirnyj; Ягор Карпатий — Jahor Karpatyj; або ж транскрипцією: Довбищенко — Dowbystschenko; Леся Хомівна — Lessja Chomiwna; Олена Чечіль — Olena Tschetschil; Петро Петрович — Petro Petrowytsch; Ягор — Jahor; Яківець — Jakiwetz. У ряді випадків незрозуміло, якими правилами користувались перекладачі при передачі українських антропонімів німецькою мовою: Баглай — Baghlaj; Ганнуся — Hannusja; Федір — Fedyr.

Для передачі індійського імені Рангар у перекладі використано його транскрипцію латинкою Rangar.

Стилістично виправданою, на нашу думку, є передача імені Жанна, яке разом із іменем-неологізмом Ера виділяється серед Ганн, Олен, Вір, Лесь, Марій. У перекладі бачимо його у французькому написанні Jeanne, що допомагає німецькому читачеві також зрозуміти відмінність цього імені стосовно інших. Не останню роль при цьому відіграє і контекст твору.

Варто звернути увагу на передачу здрібніло-пестливих та розмовно-усічених варіантів імен, які мають емоційно-експресивне забарвлення. Вони виконують у тексті певну стилістичну функцію, адже саме з їх допомогою автор чи персонажі виражають своє ставлення до героя. Сам спосіб називання додатково характеризує і того, хто називає конкретного героя.

При передачі таких форм просто неможливо добитись їх повної адекватності. По-перше, німецький читач, який не знає мови оригіналу і хоча б поверхово не знайомий з основними правилами словотвору української мови, не зрозуміє, яке емоційне навантаження несе конкретне іменування особи (Олена, Оленка, Єлька, Єльця); по-друге, він може просто не розпізнати тотожності усіх варіантів, наприклад, імені Володимир — Володька, Ладимир.

Звичайно, можна припустити, що німецькому читачеві допоможе у розпізнаванні контекст твору. Саме цим і пояснюється той факт, що перекладачі намагаються у кожному конкретному випадку, виходячи із ситуації, смислового і стилістичного навантаження конкретного антропоніма, дати йому найбільш адекватний у певному епізоді відповідник. Залишаючи у німецькому перекладі українські варіанти імен, перекладачі зберігають колорит, а крім того і певну "гру" іменувань. Щоб читачі змогли зорієнтуватись у системі іменувань героїв твору, подається список усіх власних імен, їх форм з поясненнями: Костя — Kostja (Diminutiv von Konstantin); Ладимир — Ladymar (Dialektform von Volodymyr); Талка — Talka (Diminutiv von Natala).

Лише димінутив від згаданого вище імені Жанна (Jeanne) — Жаннуся перекладачі "зменшують" по*своєму, використовуючи зменшувальний німецький суфікс -chen і французьку форму Jeannechen.

Іноді в перекладі бракує відповідного антропоніма. Це трапляється тоді, коли, на думку перекладачів, експресивна функція відповідного варіанту імені не є істотною в цьому епізоді. Так, взагалі відсутні відповідники імен у вокативі Єльочко, Микольцю, Олексійку.

У перекладі зовсім не вживається повне ім'я Роман, а лише його демінутив Romzja. Аналогічно у перекладі використано лише варіант імені Wirunjka, хоча в оригіналі вжито Вірка і Вірунька.

Називання героя по імені та по-батькові інформує читача про офіційність стосунків між конкретними героями твору. Про передачу таких форм ВІ вже говорилось вище. Але інколи іменування за таким принципом може носити жартівливий характер: Романе батьковичу, Олено батьківно. У перекладі такі форми передано з відтінком гумору Olenamadchen, або нейтрально Romzja.

Андроніми (називання дружини за іменем, прізвищем або професією чоловіка) доволі продуктивна форма в українській мові. У романі ми досить часто знаходимо такі антропоніми. Транскрипцією або транслітерацією передаються андроніми, утворені від імені чи прізвища: Баглаїха

— Baghlajicha; Вірка Баглаєва — Wirunjka Baghlajewa; Владчиха — Wladytschycha; Ткаченчиха — Tkatschentschycha; Шпачиха — Schpatschycha; Ягориха — Jahorycha.

Андроніми, утворені від професій чоловіка, передаються сполученням апелятива з ідентифікатором Gattin, Frau, Weib "дружина, жінка", що також несуть певне стилістичне забарвлення: бригадирова — die Vorarbeitersfrau, das Vorarbeitwdb; воєнкова — die Kriegskommissargattin; лекторова — die Dozentfrau.

Транслітерацією передано патронім Баглаєнко — Baglajenko, а побудована таким же способом словотворення форма воєнкоменко перекладена словосполученням: der Stammhalter des Kriegskommissars — "спадкоємець (або продовжувач роду) воєнкома".

У тексті оригіналу ВІ дуже часто вживаються у мікроконтексті, який іноді важко відділити від імені. Очевидно, в цьому й нема потреби, адже у мікроконтексті міститься додаткова інформація або ж додаткова характеристика героя. Передача апелятивів не становить ніяких труднощів, тому вони перекладаються слово в слово: Баглай-молодший — Baghlaj der Jungere; Віруньчин Іван — Wirunjkas Iwan; Костя-сліпий — Kostja, der Blinde; Костя-танкіст — Kostja, der Panzergrenadier; Микола-студент — Mykola der Student; Олекса-механік — der Mechaniker Olexa; рудий Іван — der rothaarige Iwan.

Нерідко автор замість антропонімів використовує слова чи словосполучення, що дають додаткову характеристику героя. Це може бути заміник, добре відомий і читачеві, і письменникові. Замінники імені входять, на думку Т.В.Немировської, до онімної системи твору. Вони, як правило, перекладаються: отой махновець-(Карпатий) — Vaternerrater; фанатик одновухий (Олекса) — der einohrige Phanatiker.

Замінників ВІ є набагато більше, ніж варіантів ВІ героя. Наприклад, Лободу-сина автор ще називає Лобода Володимир Ізотович, Володька, Лобода, Володимир. А ось скільки замініків знаходить письменник, щоб охарактеризувати героя. Усі вони відповідно передані у перекладі: батькопродавець — Vaternerrater; висуванець — der Keri; геній — ein Genie; господар кабінету — der Herr des Amtszimmers; дитя війни — Kriegskind; изуїт, езуїт — Isujit, Jesuit; Кирпань, кирпоніс — ein Stupsnasiger; мій перший чоловік — mein erster Mann; начальство — die Obrigkeit; один з нічних юшкоїдів — diese nachtlliche Fischsupperfresser; син — der Sohn; син знатного металурга Зачіллянець — Satschipljankaer, син-холостяк — alleinstehender Sohn; тип - Тур; ухажор — Freier і т.д.

Є у романі прізвиська, що вживаються на рівні з власними особовими іменами. Перекладачі доволі вдало, на нашу думку, дібрали відповідники: Гуляйгуба — Trink-Bruderchen-Trink; дід Нечуйвітер — der alte "Trotze-dem-Wind"; Неминайкорчма — die Nie-an-der-Schenke-vorbei.

Активно використовується й такий стилістичний засіб, коли герої у певних ситуаціях набувають імен історичних осіб, біблійних та літературних героїв. Таке переіменування триває короткий час, але воно досить влучно характеризує персонажів. Наприклад, для характеризування Ізота Лободи автор використовує таю імена: Король Лір — ein Konig Lear; пророк Ісайя ein Prophet Jesaja; Саваоф — Zebaoth; бригадира називає римським Цезарем — der romische Casar; Єлку — Магдаленою — Magdalene; Миколу Баглая — Елюаром — Eluard.

Імена, запозичені в українську мову з інших мов, передаються в оригінальному написанні. Наприклад, Lear (англ.), Eluard (франц.) або у прийнятній німецькій мові орфографії: Zebaoth, Jesaja, Magdalena, Casar.

Імена, пов'язані з історією, культурою України, не відомі широкому загалу німецьких читачів, перекладачі подають разом з певним коментарем, який або вкладають в уста героїв роману, або ж наводять у списку ВІ, поданих у кінці книги. Наприклад, "Вітаю в тобі Ярославну, що сумувала колись на валу", каже Микола до Віруньки, маючи на увазі те, як вірно вона чекає свого Івана з Індії. У перекладі ж з'являється цілий абзац з інформацією про дружину князя Ігоря. Це хоч і веде до збільшення об'єму тексту перекладу, однак є цілком виправданим, оскільки дає змогу німецькому читачеві зрозуміти, чому автор вживає саме ці імена для характеристики персонажа.

У романі використано багато імен історичних осіб, міфічних, біблійних та літературних героїв. Іноді вони використовуються як характеристика героїв, про що вже мовилось вище. Та, головним чином для створення певного фону у романі: історичного чи інтелектуального. При передачі їх на німецьку мову у перекладача виникають певні труднощі, адже не всі імена, використані в романі, відомі німецькому читачеві. Для того, щоб вони змогли послужити історичним фоном, що є одним із стилістичних особливостей роману, щоб можна було співвіднести певне ім'я з конкретним історичним періодом, країною, необхідно володіти певною інформацією про історичну особу. Тому кожне ім'я, що, на думку перекладачів недостатньо відоме читачеві німецького перекладу, супроводжує коментар або у канві самого роману, або ж у кінці роману: Калнишевський — Petro Kalnyschewskij, der letzte Befelshaber der Saporosher Ssitsch; Лорка — der spanische Dichter Lorka; Паторжинський — Patorzynsky, der ein berihmter Bass gewesen war; Рубльов — Andrej Rubljow, der geniale Ikonenmaler aus dem vierten Jahrhundert; товариш Серго — Genosse Sergo, Genosse Ordshonikidse, der damals Volkskomissar fur die Schwerindustrie war.

Окремо треба сказати про способи передачі цих коментарів на німецьку мову. Перекладачі, як правило, послуговуються традиційними правилами і принципами їх передачі. Власні імена, які виникли у державах, де мова має латинський шрифт, пишуться, як правило, за орфографічними правилами мови, з якої вони запозичені: з італійської: Кампанелла — Campanella; з іспанської: Лорка — Lorka; з польської: Паторжинський — Patorzynsky); з французької: Корбюзьє — Le Corbusier. Рідше за прийнятою в німецькій мові орфографією: Зенон — Zenon; Лев Толстой — Leo Tolstoj; Рафаель — Raffael; Чингізхан — Dshingis-Khan; Юлій Цезар — Julius Casar.

Транскрипцією чи транслітерацією передаються в першу чергу імена, що пишуться кирилицею: Котляревський — Kotljarewsky; професор Яворницький — Professor Jawomytskyj; Тарас Бульба — Taras Bulba.

Проте переклад завжди співтворчість. Перекладач по-своєму бачить стиль твору, побудову сюжету. При цьому не завжди достатньо бережно передається номінаційний фон роману. Так, невідомо з яких причин у перекладі відсутні навіть цілі абзаци і, відповідно, імена, вжиті автором в оригіналі.

При порівнянні безіменного ономастичного пласту тексту оригіналу і тексту перекладу така співтворчість або навіть творчість перекладачів проявляється ще чіткіше. Далеко не всі персонажі роману наділені власними іменами. Так, у творі ми не зустрічаємо ні імені, ні прізвища воєнкома та його дружини, директора дому ветеранів, рибінспектора, бригадира та інших менш значних героїв. Хоча розуміння змісту твору від цього зовсім не страждає, а стиль, образність, навпаки, виграють. О.Гончар використовує для безіменного іменування багату лексику, витворену українським народом, наприклад, рибінспектор, скапелюшений, юшкоїдське поріддя, цікавець та ін. Переклад таких іменувань становить певні труднощі для перекладачів, і доволі часто вони передаються не слово в слово, а зміст в зміст.

Ось як, наприклад, передано іменування рибінспектора: допитувач — der Fragende; капелюх — unter einen Knautshut, миршавий приятель — sein mickriger Freund; рибінспектор — Fischerei-Inspektor;

фальшак — die' Gleisner; юшкоїд — der Fischsuppenfresser. Іноді перекладачі уникають перекладу таких іменувань і заміняють їх описами або ж особовими займенниками.

Часто у романі вживаються безіменні іменування з узагальненням. При передачі такого ономастичного пласту перекладачі застосовують два принципи.

Назви професій, видів діяльності персонажів вони перекладають: астронавти ~ Astronauten; горнові — die Herdmeister; малярниці — die Malerinnen; солдати — Soldaten; старці та старчихи - die Bettler und Bettlerinnen.

При перекладі збірних понять використовуються можливості німецької мови щодо творення збірних назв: базаряни - Marktverkäufer; голуб'ятники — die Taubenliebhaber; молоді — die Jungvermählten; приїжджі — die Ankonunlinge; школярчата — die Schuljungen. При передачі безіменних іменувань з лексичним оточенням у перекладачів не повинно виникати жодних труднощів, проте при порівнянні тексту оригіналу і тексту перекладу бачимо, що іноді вживають замість прямих іменувань в оригіналі свої описові назви. Таким чином перекладачі посилюють сатиричний зміст чи драматичне звучання роману, що, на їх думку, доцільно у конкретному епізоді, наприклад: малахольна зоотехнічка - die Tierzuchtassistentin, diese überschnappte Person; мордаті стражники — die dickschnauzigen heimischen Aufpassen; пузаті попи — dicke Pfaffen; худощий безолійний мільйонер — dieser durte ollose Ordnungshuter; шахраї підрядчики — die Untemehmer, vollendete Ganner.

До безіменної ономастичної системи роману належить і ономастична безіменність, тобто вживання власних імен як узагальнень, апелювань: Бетховени степові — unsere Bethovens; сирій-сирій герострат — ein ganz grauer Herostrat; степовий Прометей розкутий — ein befreiter Steppen-Prometheus; титан — Titan.

Таким чином, при порівнянні оригіналу і перекладу, бачимо, що ономастичний простір художнього тексту, а разом з ним і безіменний пласт найменування персонажів мають підвищений художньо-образний потенціал. Саме це становить особливу трудність при перекладі художнього тексту з однієї мови на іншу, особливо тоді, коли ці мови належать до різних груп і між ними існують значні відмінності передусім на лексичному і морфологічному рівнях.

Зіставлення оригіналу з перекладом засвідчує вияв індивідуальності художнього стилю перекладачів і їх світобачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Немировська О.Ф., Немировська Т.В. Українська літературна ономастика: взаємозв'язки і паралелі поезики // Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки, 36. наукових праць.—К., 1992.—С. 19.
2. Немировская Т.В. Некоторые проблемы литературной ономастики // Актуальные вопросы русской ономастики. Сб. научн. трудов.—К., 1988.—С.112.
3. Карпенко Ю.В. Специфика ономастики // Русская ономастика. — Одесса: ОГУ, 1984. — С.10.